

ՎԵՐՁԻՆ ԽՕՍՔ „ՊԱՐԱԿԱՆԻ“-ի մասին.

«Արարատի» 1904 թ. յուլիս-օգոստոսի համարում «Պարականի մասին» խորագրով յօդուածս վերջացրել էի հետեւեալ խօսքերով. «Տեսնենք, մանրամասն համեմատութիւնը ինչ ցոյց կտայ»:

Միտք չսնենալով մանրամասն համեմատութեան մէջ գնելու Պարականը Շարականի հետ, — քանի որ մի այդպիսի ծանր գործ բարեխիղճ ու խիստ վերաբերմունք է պահանջում, — ես այս անգամ տալիս եմ իմ արած հարկանցի համեմատութեան փոքրիկ արդիւնքը:

Շատ գեղեցիկ ու օգտակար միտք է յղացել պրօֆ. Մկրտիչ Էմին, գնելով մեր դաւանութիւնով շահագրգռվող բաների առջև մեր Շարականի ռուս թարգմանութիւնը, որ նա արել է արանից 25 տարի առաջ, այն է՝ Ի. Տրօյիցկու «Изложение вѣры Церкви Армянскія, начертанное Персесомъ, католикомъ армянскимъ по требованію Боголюбиваго государя грековъ Мануила» անունով աշխատութեան հրատարակութիւնից 4 տարի յետոյ, — Տրօյիցկու, որ իր 339 երես ունեցող գրքի վերջին տողերում այսպէս է գրում. «Կրկնում ենք, պէտք է ցանկանալ, որ հայոց եկեղեցին իր սեփական, բոլորովին ազատ ու անկախ կամքով նորից աչքի անց կացնի իր դաւանական աստուածաբանական դրքերը ու ջնջի նրանց միջից միաբնակութեան բոլոր հետքերը, այն ժամանակ . . . հայոց եկեղեցու՝ Պրավօսլավ եկեղեցուն միացնելու գործը ըստ ինքեան գլուխ կգայ: Դա միայն ժամանակի հարց կլինի»:

Բայց Պարականի մասին խօսելուց առաջ՝ ես կարեւոր եմ համարում բերել այստեղ նրա շահագրգռաւորաբանի թարգմանութիւնը, բաց թողնելով միայն այն կտորները, որոնցով թարգմանողը ռուս կարդացողներին ծանօթացնում է մեր շարականների սկսուածքների նշանակութեանը, — և ծանօթութիւնները:

Ահա այդ առաջարկները:—

«Այն գիրքը, որի երոսպական լեզուով արված լրիվ թարգմանությունը հանդէս է գալիս առաջին անգամը, հայոց եկեղեցու աստուածապաշտական գրքերից մէկն է: Սա մի հոգեւոր դանձարան է, որի մէջ վերջին V—XIII դարերի լաւագոյն ներկայացուցիչները անդադար մտցրել են իրանց տուրքերը: Դրա սկիզբը դրել են ս. Մեսրոպ ու ս. Մովսէս Խորենացի և վերջացրել են Վարդան Մեծ ու Յովհան Երզնկացի:»

«Неповѣданіе армянской церкви» անունով գրքի հրատարակությունից եօթնասուն ու ինը տարի անցնելուց յետոյ *), ռուս ուսումնական աշխարհին առաջարկվում է յիշված եկեղեցու մէկ ուրիշ աստուածապաշտական գիրքը, որ անցել է դարերի մի երկայն շարք: Կարծում ենք, որ սա քիչ թէ շատ կանոնաւոր լոյս կսփռի նրա դաւանանքներից ամենագլխաւորների վրա: Իբրև աստուածապաշտական գիրք, որ ընդունել են, առանց բացառութեան, հայոց եկեղեցու բոլոր հետեւողները, սա իրաւունք ունի պահանջելու, որ իրան լիով հաւատ ընծայվի: Սա ոչ մի տեղ ու ոչ մի ժամանակ չէ արժանացել այն բախտին, որին արժանացել են դաւանադրքերը հանրապէս և ներսէս Շնորհալի կաթողիկոսի Դաւանագիրքը (1166—1173) ու նրա յաջո. գ. Դրիգորինը IV (1173—1193) մասնապէս, որը հայոց կիլիկեան թագաւորութեան սահմաններից դուրս համակրություն չէ գտել:

Այս գիրքը, իր բովանդակութեան նկատմամբ, չունի, այսպէս ասված, բացատրական թերթ. սա ինքը կիսօտի իր մասին: Ռուս կարդացողը համարձակ կարող է քողել սրանից մի քանի ապացոյցներ հայոց եկեղեցու վարդապետութեան մասին. նրա եզրակացութիւններն այն ժամանակ հիմնված կլինեն հաստատ՝ և ոչ սր և է դա-

*) Այդ գիրքը հայերէնից ռուսերէն թարգմանել է Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղութեան—Երկայնաբազուկ և լոյս է տեսել Պետերբուրգում 1799 թ.:

ւանագրքի երեւումն հողի վրայ Այն ժամանակ այս եկեղեցու որդին՝ էլ չի ասի, — ինչպէս նա մինչև հիմա բոլորովին իրաւացի նկատում էր այն եզրակացութիւնների վերաբերմամբ, որ մի քանի ուսումնականներ անում էին դաւանագրքից, — թէ այդ վերջինը պարունակում է իր մէջ ոչ թէ իր եկեղեցու վարդապետութիւնը, այլ՝ այս-ինչ հոգևորականի կամ ժողովի անձնական հայեացքը, որ ընդունել է նրա ժողովրդի յայտնի մասը, այն էլ՝ առժամապէս։ — Այս պատճառով մենք թողնում ենք, որ ինքը գիրքը ծանօթացնի ուսն կարգացողին այն եկեղեցու վարդապետութեանը, որի՝ ինքը արտայայտութիւնն է, իսկ մենք կտանք նրան մի քանի անհրաժեշտ տեղեկութիւններ նրա արտաքին կողմի ու մեր թարգմանութեան մասին։

Շարականը դեռ ևս XII դարում՝ յայտնի էր բիւզանդա-յունական եկեղեցու ներկայացուցիչներին։ Այս երեւում է Մանուէլ I կոմնենոս կայսրի թղթից, որ ուղղված էր Գրիգոր IV կաթողիկոսին՝ յունաց ու հայոց եկեղեցիների միացման առիթով ունեցած յարաբերութիւնների ժամանակ։ Այդ թղթում կայսրը, ի միջի այլոց գրում էր, «մանիր զայս, զի զգայթակղութիւնն, որ կայր ի սիրտս մեր՝ յերգս ձեր և ի պաշտամունս որ առ Աստուած, բժշկեցաք քննութեամբ, վասն զի ի մէջ ածաք և ծանեաք երեւելապէս ի նոցանէ, զի ի բազում տեղիս երկու բնութեամբ զմի Քրիստոսն նոքօք փառաւորէք, և պարտ է՝ զայս ուղղութիւնս, որ իբրեւ զթաքուն է՝ ամենեցուն տեսլ և ցուցանել»։ Բիւզանդական կայսրի այս խեղացի ցանկութիւնը միմիայն հիմն է իրականանում, եթա դարից աւելի անցնելուց յետոյ։

Միայն յոյները չէին, որ իրանց ուշքը կենտրոնացնում էին Շարականի վրայ։ Ներկայ դարում շատ անգամ են դիմել նրան արեւմտեան հայագէտները։ Բացի մի քանի անգամ նրա մասին հայ դրականութեան մէջ յայտնած ուսումնականների կարծիքներից, դրանցից մի քանիսը թարգմանել են նրանից կամ առանձին կանոններ, կամ ամբողջ բաժիններ, ինչպէս, օրինակ, Ֆրանսացի միաբնակիչ

Eugène Boré, Լուվէնի համալսարանի պրոֆէսոր Felix Nève, իտալացի Luigi Carrer և ուրիշները: Հայերից անցեալ 1877 թւին, Վենետիկի ուսումնական միսիթարեանները Պիոս IX-ի 50-ամեայ եպիսկոպոսութեան տարեգարձի տօնին ներկայացրին կաթոլիկ եկեղեցու պետին, իբրև նրան վայել մի պարգև, մի և նոյն դրքից հանած լատին թարգմանութեամբ Սուրբ Աստուածածնին նուիրված Կանոններն ու երգերը: Ռուսերէն թարգմանված են՝ Յովսէփ Արղութեան արքեպիսկոպոսի ձեռքով 2 երգ, որոնք մտել են հայոց պատարագի արարողութիւնը XIII դարում, և մեր վերսիայի 14 կանոն, որոնք հիմա նորից աչքի են անց կացված ու մտած ներկայ հրատարակութիւնը:

Շարական բառի բացատրութիւնը մենք մանրամասնօրէն տվել ենք մի ուրիշ տեղ, ուր և կարող է գիմել կարդացողը Այստեղ մենք կնկատենք միայն, որ Շարական, ինչպէս և դրա միւս ձևը՝ Շարակնոց, նշանակում է մի «Գիրք, որ պարունակում է իր մէջ շարականներ կամ երգեր, ի հարկէ, հոգևոր: Այս բառի արմատն է «շէր» — երգ. դա սէմիտ ծագում ունի, երևում է հայերէնում XII դարում և դործ է ածվում թէ ինչպէս յատուկ ու թէ ինչպէս հաւաքական անուն. առաջին դէպքում նշանակում է յայտնի աստուածապաշտական գիրքը, որ դրված է կարդացողի առջևը, երկրորդում՝ նա յոբնակի ձևն էլ ունի և նշանակում է «հոգևոր երգ», որ միմիայն Շարականումն է գտնվում:

Առաջարկված թարգմանութիւնն արված է այն դրքից, որ լոյս աշխարհ է մտել Կոնստանդնուպօլսում 1853-ին: Անհրաժեշտ տեղեկութիւնների համար մենք ձեռքի տակ ենք ունեցել նոյնպէս մի ուսումնական հրատարակութիւն, որին լիով կարելի է վստահանալ, և բացատրել է ուսումնական Միսիթարեան՝ հայր Գաբրիէլ Աւետիքեան: Դա հրատարակվել է 1814-ին՝ բոլոր տպված Շարականներն ու Վենետիկի Միսիթարեան միաբանութեան մատենադարանի 33 ցուցակները համեմատելուց յետոյ: Այդ յարգելի աշխատութեան հետ մենք շարունակ խորհուրդ ենք

արել, որովհետեւ ինքը բնագիրը շատ տեղերում ունի մեծ, եթէ չասենք անյաղթելի, դժուարութիւններ քերականական շինուածքի (structure) ու անասելի մեղմ լինելու պատճառով, որի մասին կարող են վկայել Շարականի լեզուին ծանօթ մարգիկը — Մենք պէտք չգալով ժամանակ, մէկ-մէկ նայում էինք Լազարեան ճեմարանի երկու ձեռագիրներին, Ամստերդամի՝ 1702 թ. հին հրատարակութեանը և, վերջապէս, Էջմիածնի 1875-ի տպին՝ in-folio:

Կամենալով տալ այս գրքի, այսպէս ասած, ճիշտ պատկերը, մենք աշխատել ենք մեզ մօտիկ պահել բնագրին, այս պատճառով շատ տեղ իսկականի գեղեցկութիւնը պէտք է զոհէինք թարգմանական ճշտութեանը. մենք այս արել ենք, ուղենալով կարգացողի ձեռք տալ մի այնպիսի գիրք, որին նա կարողանար վստահութեամբ մօտենալ:

Բնագրի ծանօթութիւնները մեծ մասամբ առնված են հ. Գարրիէլի բացատրութիւնից, բայց զգալի կերպով կրճատ ձեռով:

Գրքի մէջ կարգացողը կգտնի փակագծերում մէջ բերված բառեր, որ մենք գրել ենք միտքը պարզ արտայայտելու համար. թէ գրանք ինչքան են աջող, այդ թողնոււմ ենք, որ նա ինքը գատի:

Մոսկվա, սեպտեմբեր 1878 թ.

* * *

Շարականը, ցոլացնելով իր մէջ մեր դաւանանքը, մի և նոյն ժամանակ մեր եկեղեցական խնկելի հայրերի սուրբ զգացումների մի ծովն է, որի յատակը խորասուզվողը միայն կարող է ձեռք բերել թանգագին մարգարիտները: Այդ կողմից ահա սուզվել ցանկացողին մեծ օգնութիւն է հասցնում շնորհալի ու հմուտ մեկնող հ. Գարրիէլ Աւետիքեան իր «Բացատրութիւն շարականաց» անունով մասնիկ գրքով (807 երես), որ այդ կողմից միակն է:

Բայց մի այդպիսի գիրք, հասկանալի է, որ շատ քիչ մարդու ձեռք կարող էր ընկնել, ուրեմն և Շարականի

մեկնութիւնը՝ իրանով շահագրգռւողների մեծամասնութեան համար կմնար, ինչպէս եօթ կնքով կնքւած մատեան: Սակայն էմինի Սараканը՝ ռուսերէնի ծանօթ հայերի համար, միանգամայն վերցնում է այդ դժուարութիւնը, քանդելով վրայի բոլոր կնիքները: Էմինի մեծ ծառայութիւնը նրանումն է կայանում, որ նա յաճախակի կրկնօգտ վաւագծերի միջև, թարգմանութեան հետ, ամենապարզ կերպով տալիս է և՛ մեկնութիւնը, միանգամայն պարզաբանելով ու լրացնելով իմաստի այն մասները, որոնք զօրութեամբ պէտք է հասկացվէին, այն էլ՝ շատ մեծ դժուարութեամբ:

Եթէ սրան աւելացնենք և այն հանգամանքը, որ, ինչքան էլ Շարականի կարգացողը հմուտ լինի գրաբարին, այսու ամենայնիւ կէսադուրիւնը, — որ սահմանված է այստեղ երգեցողութիւնը հեշտացնելու համար, — առաջին ու գլխաւոր արդելքն է հանդիսանում իմաստն ըմբռնելու գործում, որ, սակայն, թարգմանողը բոլորովին վերցրել է, այն ժամանակ հասկանալի կլինի, թէ ինչ աստիճան գնահատելի աշխատութիւն է Սараканը:

Եւ, որ պակաս գնահատելի չէ, Շարականը թարգմանված է ուստաց ոչ թէ զուտ գրական, այլ եկեղեցական լեզուի ձևերը պահպանելով:

Այժմ՝ մի քանի նկատումներ:—

Թէպէտ թարգմանողը գրքի վերջը կցել է վրիպակները, բայց, ինչպէս երևում է, նրանցից մի քանիսը բաց է թողել, օրինակ,

«Արարչականի» մէջ.

1) . . . սուրբ հարսանեացն այն հայցեցէք ընդ ձեզ լինիլ մեզ պարակից . . .

. . . молитв (Бога)—да сдѣлаеть Онъ насъ участниками въ твоемъ бракѣ съ вами . . . (355).

Մինչդեռ պէտք է լինէր՝ въ вашемъ бракѣ съ вами, քանի որ խօսքը առաքելների է վերաբերում:

2) «*Յորհնեմք զքեզի մէջ*».

.. *Էջ և առ մեզ յերրորդ ժամուս*

.. сойди п къ намъ въ семь третьемъ часу (359).

Պէտք է լինէր՝ сойди п къ намъ . . .

Էմին թարգմանութեան ժամանակ երբեմն զանցանութիւններ է թող տվել, բայց թողնելով բառեր կամ տողեր։ Օրինակ, *սնորինարար բառը մի քանի տեղ, մի տեղ էլ անդրանիկ՝ չեն թարգմանված*։

3) «*Կանոն Յովակիմայ և Աննայի*». Որ յանէից բանիւ գոյացուցեր զաշխարհս ամենայն. այսօր մարդասիրեալ *սնորինարար* ի յԱննայէ . . .

Ты, словамъ создавшій изъ ничего весь міръ, нынѣ человеколюбно воплотившись, положилъ черезъ посредство Анны . . . (5).

«*Կանոն երրորդի աւուր*». Էակից Հօր և Հոգւոյն անսկիզբն Որդի անմայր յառաջնութիւն անդրանիկ և ընդ Հօր յաւիտեան։

Сынъ безначальный, единосущный Отцу и Духу, (рожденный) первоначально безъ матери отъ Отца вѣчно съ Нимъ (пребывающій) (18).

4) «*Ճարական սրբոյն Սարգսի զօրավարին*». Սաղաւարտ յուսոյ անմահ բանին եղեալ ի գլուխ մերոյ իշխանին. սուսեր աջոյ վանան հաւատոյ քրիստոսաւէր զօրաց և զօրապետաց. երազահաս սուրբդ Սարգիս ամուր պարիսպ ընտիր հեծելոց . . .

Шлемъ надежды, надѣтый безсмертнымъ Словомъ на голову нашего Повелителя, мечъ въ десницѣ военачальниковъ—Святой Сергій, скорый на помощь, крѣпкая стѣна избранныхъ всадниковъ! . . (66).

Բայ է թողնված «*վահան հաւատոյ քրիստոսաւէր զօրաց*» տողը։

Գիրքը բաւական հարստացրել է ծանօթութիւններով, բայց ամէն փոխաբերական իմաստ չէ բացատրել։ Օրինակ՝

5) Սմին նման տայ աւետիս . . . , նստեալ ի յէջ և յաւանակ կրկին ազանց գոլ օրինակ . . .

Подобно ему . . . , сидя на ослаѣ и ослениѣ, преобра-
зующихъ два народа . . . (125).— 2է բացատրել, թէ ու-
րեր էին «два народа» ասվածները:

Էմին թոյլ է տվել և՛ մաքի սխալներ: Օրինակ:

6) «Այսօր անճառ»ի մէջ.

« . . գլխոյս, ասէ, չէ ինչ պիտոյ լուացումն ջրոյ, զի
լուացեալ է. ոտիցդ պէտք են մաքրութեան յօգելի և
գլուխս սրբութեամբ »

« . . Исусъ сказалъ: нѣтъ надобности въ умовеніи твоей
головы водою, ибо она умыта; ноги твои нуждаются въ
очищеніи, дабы очищенные, онѣ могли соединиться со мною
— Главою (153).

Հ. Աւետիքեան երկու կերպ է բացատրում այդ
պարբերութիւնը: 1) Գլուխ ասելով հասկացվում է Պետ-
րոս առաքեալի մէջ գլխաւորը, այն է՝ հոգին, որ արդէն
մաքրված է ծանր արատներից. մնում է, որ զգայական
անմաքուր մասներն էլ, որոնց օրինակը ոտքերնին, նոյն-
պէս մաքրվեն: 2) Շնորհալին, այլաբանօրէն խօսելով,
գլուխ իրան Քրիստոսին է անուանում և ոտքեր՝ աշա-
կերաներին, կամենալով ասել՝ ի՛նչ, որ ձեր գլուխն եմ,
լուացվել չէ հարկաւոր, այլ ձեզ (որ իմ ոտքերն էք) է
հարկաւոր մաքրվել, որ կարողանաք միանալ ինձ:

Էմին դրանցից ընդունել է առաջին բացատրութիւնը,
այն է՝ խօսելով գլխի ու ոտքերի մասին, Յիսուս կամե-
նում էր առաքեալներին՝ նրանց ոտքերի լուացումով ներ-
դաշնակութիւն պահպանել տալ իրանց մարմնի զգայական
մասների ու հոգու միջև: Սակայն, ինչ թվում է, թէ
գործածելով «գլուխ» բառը առաջին դէմքով (գլխոյս) և
«ոտք» երկրորդ դէմքով (օտիցդ), Յիսուս կամենում էր
ներդաշնակութիւնը պահպանած լինել ոչ այնքան առա-
քեալներից իւրաքանչիւրի մարմնակազմի մէջ, ինչքան ու-
սուցչի ու աշակերտների միջև:

Յամենայն դէպս, Էմին ազատ էր՝ ուզած ընտրու-
թիւնն անելու:

Բայց բանը նրանումն է, որ իր ընտրած մեկնութիւնը

մացնելով անդամ, նա մտերի յեղաբերում է թոյլ ավել:

Դնենք այստեղ երկուսի էլ թարգմանութիւնը, ինչպէս եւ եմ հասկանում:

Գրաբարը. — . . Յիսուս ասում է. ե՛ս՝ որ ձեր գլուխն եմ, լուացվելու պէտք չունեմ, որովհետեւ լուացված, որբված եմ. դ՛ուք՝ որ իմ ոտքերն էք, դ՛ուք պէտք է լուացվելով, որբվելով, միանաք ինձ:

Ռուսերէնը. — . . Յիսուս ասեց. Կարիք չկայ, որ քո գլուխդ լուանամ ջրով, որովհետեւ լուացված է. քո ոտքերին է հարկաւոր մաքրվելը, որպէս զի, մաքրված լինելով, կարողանան միանալ ինձ, որ ձեր Գլուխն եմ:

Թէ ինչքան, — խօսելով մեզմէ լեզուով, — անհեթեթ է մի այսպիսի ըմբռնում, ըստ ինքեան հասկանալի է:

Էմինի թարգմանութիւնը պէտք է անենար ոչ թէ այն խմբագրութիւնը, որով նա լոյս է տեսել, այլ՝ հետեւելով երկու խմբագրութիւններից մէկն անպատճառ:

1) . . Исусъ сказалъ: нѣтъ надобности въ умовеніи твоей головы водою, ибо она умыта; ноги твои нуждаются въ очищеніи, дабы очищенные, онѣ могли соединиться съ головою твоею.

1) . . Յիսուս ասեց. Կարիք չկայ, որ քո գլուխդ լուանամ ջրով, որովհետեւ լուացված է. քո ոտքերին է հարկաւոր մաքրվելը, որպէս զի, մաքրված լինելով, կարողանան միանալ քո գլխին:

2) . . Исусъ сказалъ: нѣтъ надобности въ умовеніи головы водою, ибо она умыта; ноги нуждаются въ очищеніи, дабы очищенные, онѣ могли соединиться со мною — Главою.

2) . . Յիսուս ասեց. Կարիք չկայ, որ գլուխը լուացվի ջրով, որովհետեւ լուացված է. ոտքերին է հարկաւոր մաքրվելը, որպէս զի, մաքրուած լինելով, կարողանան միանալ ինձ, որ Գլուխն եմ:

Եւ ընդունում են վերջին խմբագրութիւնը:

7) Ընդ բաղարջին հոյ անխօս եւ զմարմինն իւր զերկնաւոր, զիւսածինն անսերմնաւոր, զանապական եւ զհոգեւոր . . .

Вмѣсто оурѣснова Онъ далъ нектасный хлѣбъ—тѣло свое небесное, дѣворожденное, безсѣмное, нетѣнное в ду-ховное . . . (154).

Հ. Աւետիքեան Շնորհալու այդ խօսքերը երկու կերպ է մեկնում: Առաջին, Բաղարջի փոխանակ, Քրիստոս տվեց անխմոր հաց, այսինքն՝ իր մարմինը, որ նմանութեամբ անխմոր հաց է, լինելով երկնաւոր, կուսածին, անապական ու հոգեւոր: Երկրորդ, Բաղարջի փոխանակ, որ է անխմոր հաց, Քրիստոս տվեց մեզ իր երկնաւոր, կուսածին, անապական ու հոգեւոր մարմինը:

Երկու մեկնութիւնների տարբերութիւնը պարզ է:

Առաջինում՝ բացատրված է անխմոր հացի նմանական շանակութիւնը, երկրորդում՝ Բաղարջի պարզ նշանակութիւնը: Երկու դէպքումն էլ շարականի այդ տան իմաստն այն է, որ հին ուխտի Բաղարջի փոխանակ, Քրիստոս տվեց իր մարմինը: Այս պատճառով, աւելի նպատակայարմարն այն կլինէր, որ էմին ընդունէր երկրորդ խմբագրութիւնը, այն է:

Вмѣсто оурѣснова — нектасного хлѣба Онъ далъ тѣло свое небесное . . .

Նա այսպէս պէտք է թարգմանէր և ոչ այլպէս՝ մանաւանդ այն պատճառով, որ Շարականի այդ տան շինուածքը նախադասութեան անդամների ուղղակի այդ դասաւորութիւնն ունի:

Յամենայն դէպս, էմինի այս աշխատութիւնը այն մեծ ծառայութիւններից մէկն է, որ հայ գիտնականը երբ և է կարող է անել իր ցեղին հանրապէս ու իր եկեղեցուն մասնապէս:

Էմմ. Բահ. Նազարեան.

25 նոյեմբերի 1904

Մօսկվա.

